

UDK 271 Serviti
282(450 Venecija=163.42)“14/18”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 14. rujna 2015.
Prihvaćeno za objavljivanje: 1. prosinca 2015.

MLETAČKI SAMOSTAN I CRKVA MADONNA DEI SERVI I HRVATI: POVEZANOST OD SREDNJEGA VIJEKA DO SUVREMENOGA DOBA*

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb – Filip NOVOSSEL, Zagreb

Središnja tema istraživanja u ovom radu oblici su povezanosti iseljenih Hrvata sa samostanom i crkvom Reda servita (Madonna dei Servi) u Mlecima u širokom vremenskom rasponu od 15. do 19. stoljeća. Rad je zasnovan na istraživanju i raščlambi izvornoga gradiva iz Državnog arhiva u Mlecima (oporučni spisi hrvatskih useljenika), kao i na uvidu u postojeća saznanja historiografije. Istražuje se na koji su način useljeni Hrvati održavali vezu s tim uglednim mletačkim crkvenim redom (oporučni legati: mjesta pokopa, habit, služenje misa, darovnice i drugo), pri čemu se rečena problematika nastoji uklopiti u opći kontekst hrvatskih prekojadranskih iseljavanja u kasnome srednjem i ranome novom vijeku. U drugome dijelu rada predmet istraživanja je rapski biskup i splitski nadbiskup Pacifik Bizza (1696. – 1756.), koji je koncem tridesetih godina 18. stoljeća u Mlecima djelovao kao kapelan i rektor zavoda za obraćenike, a 1742. godine posvetio podizanje oltara u crkvi Reda servita. Naposljetku, u završnome dijelu rada istraživanje je usmjereno na Mlečanku bokeljskoga podrijetla, službenicu Božju Anu Mariju Marović (1815. – 1887.), koja je upravo na mjestu sjedišta servita utemeljila Istituto Canal ai Servi (Istituto Canal – Marovich), namijenjen preodgoju žena i djevojaka.

KLJUČNE RIJEČI: *Red servita, crkva Madonna dei Servi u Mlecima, hrvatska prekojadranska iseljavanja, biskup Pacifik Bizza, službenica Božja Ana Marija Marović, crkvena povijest.*

Uvod: hrvatska zajednica u Mlecima

Tijekom proteklih stoljeća, a ponajprije od srednjega vijeka do izmaka 18. stoljeća, prevažnu sastavnicu u hrvatsko-mletačkim odnosima imala je brojčano snažna te gospodarski i društveno vrlo djelatna hrvatska zajednica nastanjena u gradu na lagunama. Prisutni u Mlecima od najranijih stoljeća povezanosti istočne i zapadne obale Jadrana, Hrvati su – uz grčku, albansku, njemačku i druge etničke zajednice – pridonosili multikulturalnosti Mletaka i ondje

* Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom broj 6547.

ostavili zapažene tragove. Pomorci, trgovci, obrtnici, vojnici, svećenici, redovnici, ali i činovnici u državnim uredima i kućna posluga u plemićkim i građanskim kućama, useljenici s hrvatskoga etničkog područja svoju su najveću brojnost postigli u 15. i 16. stoljeću, vremenu kada je nemali dio njihova zavičaja bio izložen pogubnim osmanskim provalama i razaranjima, a domicilno stanovništvo proživljavalo egzodus. Pretežit dio hrvatskih useljenika potjecao je iz krajeva i gradova u sastavu Mletačke Republike. Otuda u vrelima najčešće bilježimo Istrane, Dalmatince i Bokelje, ali je, kroz sva stoljeća, zapažena i nazočnost našijenaca iz sjevernohrvatskih krajeva (od Varaždina i Zagreba do Slavonije), s područja neovisne Dubrovačke Republike te iz Bosne. Hrvati su se dobro uklapali i prilagođavali novoj sredini koja, osobito za useljenike s uzornoga dijela, nije bila bitno različita (venetski dijalekt, urbanitet, običaji) od njihova zavičaja. U svome svakodnevju činili su sastavni dio višetetničkoga mletačkog društva, participirajući u svim sastavnicama javnoga života. Jedna od tih, važnošću nezaobilazna sastavnica, zasigurno je bila i njihova uključenost u vjerski život i povezanost s crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u metropoli Serenissime. Redovito pohađanje službe Božje, činovi vjenčanja, krštenja i pokopa, posjeti hodočasničkim središtima u samim Mlecima i okolici, sudjelovanje u gradskim blagdanima i svetkovinama, osnutak i djelovanje vlastite (nacionalne) bratovštine (sv. Jurja i Tripuna – Scuola degli Schiavoni, Scuola dei SS. Giorgio e Trifone), darivanje tamošnjih crkava, samostana, hospitala i bratovština – sve su to sastavnice koje su činile i više od samoga vjerskog života hrvatskih useljenika prošlih stoljeća. U istraživačkome smislu to je problematika koja uvijek pruža dodatne istraživačke mogućnosti i poticaje. Dio te problematike obrađen je u nekim prethodnim znanstvenim radovima čime se nastojalo pridonijeti boljemu poznavanju jedne od sastavnica hrvatsko-mletačkih odnosa, prožimanja i međusobnog uzdarivanja kroz prošlost.¹

***

U ovome radu nastojat će se, ponajprije tragom izvornoga arhivskog gradiva pohranjenog u središnjoj mletačkoj pismohrani (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV; fond:

¹ Vidi primjerice: Lovorka ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., str. 191–262; ISTA, »La Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone nei testamenti degli immigrati dalla sponda orientale dell'Adriatico«, *Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone*, br. 27, Venezia, 1994., str. 13–26; ISTA, »Tragovima hrvatskih franjevacu u Mlecima«, *Kačić: Zbornik Franjevačke Provincije Presvetoga Otkupitelja*, sv. 35, Split 2003., str. 85–104; ISTA, »Hrvatski iseljenici i mletački dominikanski samostan i crkva SS. Giovanni e Paolo (S. Zanipolo)«, *Croatia christiana periodica* (dalje: CCP) god. XXXI, br. 60, Zagreb, 2007., str. 35–58; ISTA, »Oporučna svjedočanstva i zapis o posveti – hrvatske veze s mletačkom crkvom S. Lio (XV. – XVIII. st.)«, CCP, god. XXXIV, br. 65, Zagreb, 2010., str. 39–50; ISTA, »Grobnice hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u mletačkoj crkvi malteškoga reda (S. Giovanni Battista del Tempio)«, CCP, god. XXXV, br. 68, Zagreb, 2011., str. 1–14; ISTA, »Hrvatski iseljenici u Mlecima, crkva S. Sepolero i barski nadbiskup Ambroz Antun Kapić (XVI. st.)«, CCP, god. XXXVI, br. 69, Zagreb, 2012., str. 1–9; ISTA, »Župljani, svećenici, darovatelji – hrvatski iseljenici i mletačka župa i crkva S. Moisè (XV. – XVIII. stoljeće)«, *Povijesni prilozi*, god. 31, br. 43, Zagreb, 2012., str. 119–134; ISTA, »Hrvatski useljenici i njihove veze s mletačkom crkvom i bratovštinom S. Maria della Misericordia (tragom oporučnih spisa)«, CCP, god. XXXVI, br. 70, Zagreb, 2012., str. 27–39; ISTA, »Tragovima hrvatskih trećoredica u Mlecima (15. – 18. stoljeće)«, CCP, god. XXXVII, br. 71, Zagreb, 2013., str. 23–39; ISTA, »Hrvatski useljenici u Mlecima, crkva S. Fosca i posvetni natpis ninskoga biskupa Jeronima Fonde (15. – 18. stoljeće)«, CCP, god. XXXVII, br. 72, Zagreb, 2013., str. 73–84.

Notarile testamenti, dalje: NT) prikazati odnos hrvatskih iseljenika u Mlecima s tamošnjim uglednim samostanom i crkvom prosjačkoga Reda servita, odnosno slugu Blažene Djevice Marije (*Ordo Servorum Beatae Mariae Virginis – O.S.M.*). Uvidom i raščlambom oporučne građe hrvatskih iseljenika prikazat će se učestalost i način njihove povezanosti s rečenim redom te pokušati utvrditi na koji su način serviti utjecali na vjerski život useljenika zavičajem od Istre do Albanije. Tragom postojećih historiografskih saznanja u radu će se dodatna pozornost posvetiti i rapskome biskupu (kasnije i splitskome nadbiskupu) Pacifiku Bizzi (1696. – 1756.), posvetitelju oltara u crkvi Madonna dei Servi, kao i znamenitoj službenici Božjoj Ani Mariji Marović (1815. – 1887.), podrijetlom Bokeljki, zaslužnoj za uspostavljanje Zavoda za »moralno posrnule« žene i djevojke, nazvanog Istituto Canal ai Servi (Istituto Canal – Marovich).

Ukratko o Redu servita s posebnim osvrtom na Mletke

Prosjački Red slugu Blažene Djevice Marije (*Ordo Servorum Beatae Mariae Virginis – O.S.M.*) ili Red servita osnovan je, prema tradiciji, u Firenzi (Monte Senario) 1233. godine (prvi dokumenti potječu iz 1245. godine), a njegovim se utemeljiteljima smatraju Buonfiglio dei Monaldi, Giovanni di Buonagiunta, Amadeus degli Amidei, Ricovero dei Lippi-Ugguccioni, Benedetto dell'Antella, Gherardino di Sostegno i Alessio de' Falconieri (tzv. sedam svetih utemeljitelja). Red posebno štovanje iskazuje Blaženoj Djevici Mariji, a kao načela svoga redovničkoga života uzeli su pravila sv. Augustina. Zavjetuju se na siromaštvo, čistoću i poslušnost, osobito se brinući o siromašnima i onima koji trpe. Pravila Reda potvrdio je bulom *Dum levamus* 1304. godine papa Benedikt XI. (1303. – 1304.), a papa Martin V. (1417. – 1431.) ih je 1424. godine službeno uvrstio među prosjačke redove (bula *Apostolicae Sedis providentia*). Unatoč razdobljima uspona i padova, serviti su i danas prisutni u više desetaka zemalja diljem svijeta, a u Rimu vode Papinski teološki fakultet *Marianum*.²

Samostan Reda servita u Mlecima osnovan je 1318. godine u predjelu Cannaregio, a gradnja crkve započela je 1330. godine. Zdanje je u svome punom obliku dovršeno tek 1474. godine (posveta crkva 1491.). Po uzoru na monumentalne crkve prosjačkih redova franjevacca (S. Maria Gloriosa dei Frari) i dominikanaca (SS. Giovanni e Paolo) crkva Madonna dei Servi temeljito je pregrađena i proširena 1510. godine. Koncem 18. stoljeća samostan i crkva su teško stradali u požaru, a tijekom francuske uprave – 1812. godine – samostan

² O povijesti Reda servita vidi detaljnije: *Un gruppo evangelico del duecento: i sette fondatori dei Servi di Maria* (a cura di Eugenio M. CASALINI), Bivigliano (FI), 1969.; Franco Andrea dal PINO, *Spazi e figure lungo la storia dei Servi di Santa Maria (secoli XIII – XX)*, Roma, 1997.; Raffaella CITERONI, *L'ordine dei Servi di Santa Maria nel Veneto: tra insediamenti trecenteschi: Venezia (1316), Verona (1324), Treviso (1346)*, Roma, 1998.; *Fonti storico-spirituali dei Servi di Santa Maria*, sv. I (dal 1245 al 1348), Padova, 1998.; sv. II. (dal 1349 al 1495), Padova, 2008.; sv. III/1 (dal 1496 al 1623), Padova 2008.; sv. III/2 (dal 1496 al 1623), Padova, 2008. Usporedi i: <http://www.servite.org/>; http://it.cathopedia.org/wiki/Servi_di_Maria; http://it.cathopedia.org/wiki/Santi_Sette_Fondatori; <http://servidimaria.net/sitoosm/>; https://en.wikipedia.org/wiki/Servite_Order (pregledano 10. lipnja 2015.).

je ukinut, a crkveno zdanje većim dijelom porušeno. Danas su sačuvana samo dva portala i gotički ulaz, kao i Cappella dei Lucchesi (Volto Santo) iz 15. stoljeća. Brojna slikarska (Giovanni Bellini, Veronese) i kiparska djela (Andrea Briosco, Tullio Lombardo i njegova škola) iz vremena 15. i 16. stoljeća dijelom su ili izgubljena ili se nalaze u drugim crkvenim zdanjima, odnosno u muzejima. Zanimljivo je spomenuti da se uz rečeni samostan i crkvu vezuje život i stvaranje fra Paola Sarpija (1552. – 1623.), znamenitoga teologa i pisca, pristaše mletačke antipapinske struje početkom 17. stoljeća. Ondje se, na mjestu na kojemu je 1607. godine na Sarpija pokušao atentat od strane papinskih pristaša, nalazi njegov spomenik (pored crkve S. Fosca).³

Hrvati i mletački Red servita: raščlamba dokumenata

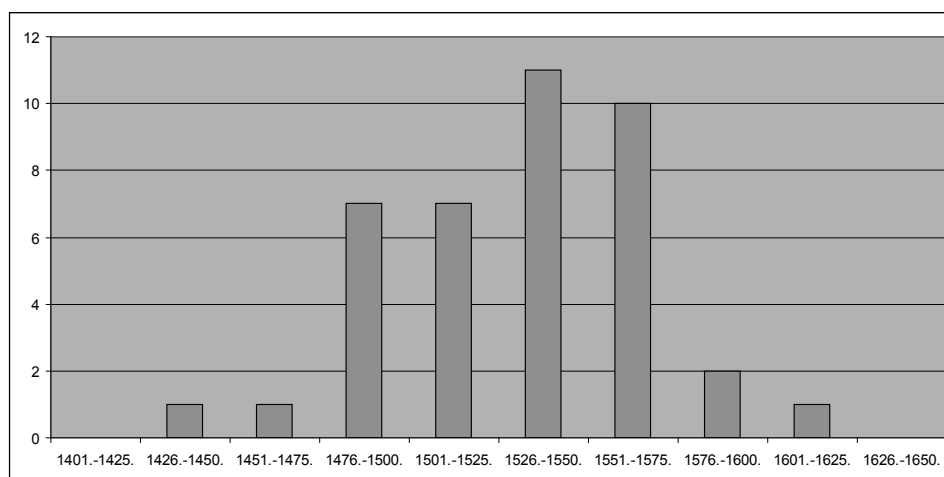
Prethodno je navedeno kako istraživanje teme povezanosti hrvatske useljeničke skupine u Mlecima s tamošnjim Redom servita, odnosno njihovim samostanom i crkvom, počiva na raščlambi gradiva pohranjenog u Archivio di Stato di Venezia. Riječ je o oporučnim spisima u kojima su – izravno ili katkada neizravno – sadržani podatci o komunikaciji Hrvata s navedenim redom. Broj dokumenta (oporuka) kojima raspoložemo je 40, tj. odnosi se na 40 osoba koje su na raznolik način – kako će biti prezentirano u nastavku rada – bile povezane s mletačkim servitima. Stoga je, u ovome dijelu rada, potrebno kazati nešto više o tome dijelu hrvatske useljeničke skupine, kao i o temeljnim sastavnicama koje se odnose na njihovo životno svakodnevlje u gradu na lagunama.

Vremenski okvir njihova spominjanja u vrelima pokazuje nam sljedeće: u prvoj polovici 15. stoljeća broj oporuka iskoristivih za ovu temu je malen. Međutim, već od oko 1470. godine opaža se značajan porast broja osoba koje su u svojim oporukama bilježile samostan i crkvu mletačkih servita. Taj broj zadržava svoju stalnost do oko 1525. godine kada, u razdoblju do 1575. godine, postiže svoj vrhunac. Nakon toga razdoblja, od posljednje četvrtine 16. stoljeća do prve četvrtine 17. stoljeća, broj Hrvata koji su oporučno spominjali samostan i crkvu Madonna dei Servi naglo pada, a u 18. stoljeću takve zabilježbe više i ne nalazimo u raspoloživom izvoru (vidi: *Grafikon 1*). Razlog takvoj brojčanoj razdiobi prilično je razvidan. Naime, doba od druge polovice 15. stoljeća do posljednjih desetljeća 16. stoljeća vrijeme je učestalih hrvatskih prekojadranskih iseljavanja, uzrokovanih ponajprije osmanskim prodorima i zauzimanjem velikoga dijela hrvatskoga državnog i etničkog

---

³ O povijesti djelovanja Reda servita u Mlecima, o samostanu i crkvi Madonna dei Servi podrobnije vidi u: Francesco SANSOVINO, *Venetia città nobilissima et singolare*, Venetia, 1581. (ristampa: Bergamo, 2002.), str. 57–59; Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia, 1863. (ristampa: Venezia, 1990.), str. 597–598; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Venezia, 1926. (ristampa: Trieste, 1974.), str. 441; Francesca ORTALLI, »Per salute delle anime e delli corpi«: *Scuole piccole a Venezia nel tardo Medioevo*, Venezia, 2001., str. 15, 94, 104; Silvia GRAMIGNA – Annalisa PERISSA, *Scuole grandi e piccole a Venezia tra arte e storia: Confraternite di mestieri e devozione in sei itinerari*, Venezia, 2008., str. 129–130; Corrado BALISTRERI TRINCANATO, »Chiese, conventi, Scuole di devozione, campanili«, u: *Venezia città mirabile. Guida alla veduta prospettica di Jacopo de' Barbari*, riedizione e saggi di C. BALISTRERI TRINCANATO – Emiliano BALISTRERI – Anna Maria GHION – Dario ZANVERDIANI, Verona, 2009., str. 151.

prostora. Mleci su, kao uostalom i neki drugi dijelovi Apeninskoga poluotoka (Apulija, Molise), tada predstavljali učestalo odredište iseljenika koji su odlaskom u novu domovinu težili riješiti svoju temeljnu životnu egzistenciju. Uz navedeni čimbenik, velik broj hrvatskih oporuka u Mlecima koje se odnose na crkvu Reda servita svakako je bio uzrokovan i činjenicom da se upravo tada, tijekom niza desetljeća, crkva Madonna dei Servi značajno arhitektonski mijenja te da su brojni građani svojim financijskim sredstvima pridonosili njezinu oblikovanju i uređenju. U to je vrijeme, na prijelazu iz kasnoga srednjeg u rani novi vijek, crkva Reda servita bila jedna od najpoznatijih i među vjericima najpopularnijih mletačkih crkava, poznata jednako kao što su to bile središnje ustanove dominikanaca i franjevac. Ta dva, prethodno navedena razloga, držimo bitnima kada je riječ o tumačenju izrazite učestalosti komunikacije Hrvata u Mlecima s Redom servita tijekom 16. stoljeća.

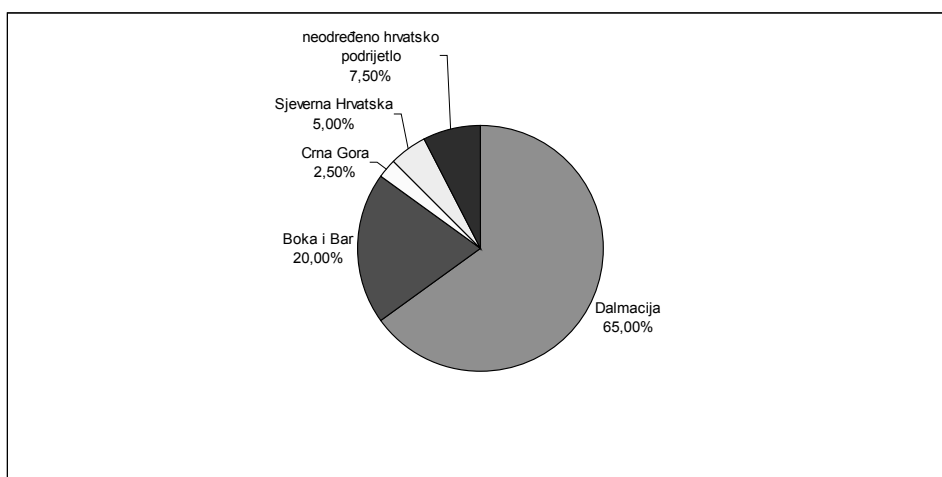

Grafikon 1: Vremenski okvir i intenzitet bilježenja Reda servita u oporukama hrvatskih useljenika u Mlecima

Kada je riječ o spolnoj pripadnosti te skupine useljenika, evidentno je da prevladavaju žene (85,71%), dočim je muških useljenika, koji u iskazima svoje posljednje volje bilježe crkvu i samostan Madonna dei Servi, kao i tamošnjih duhovnih osoba tek 14,29%. Razlog tomu možemo potražiti u činjenici da su serviti bili poglavito usmjereni na pobožnost koja se iskazivala karitativnim zalaganjem, svakodnevnom brigom za siromahe i predanošću molitvi. Sukladno tomu od samoga su početka djelovanja u Mlecima serviti imali razgranatu mrežu trećoredačkih zajednica kojima su najčešće pristupale žene u udovištu, često u starijoj životnoj dobi.⁴ Usmjerenost Reda prema širenju trećoredačkih zajednica svakako je u konačnici pogodovala da su osobe ženskoga spola bile s njima intenzivnije povezane te se ta činjenica očituje u njihovim oporučnim legatima.

⁴ L. ČORALIĆ, »Tragovima hrvatskih trećoredica u Mlecima«, str. 23–39.

Sljedeće istraživačko pitanje, kada je riječ o općim značajkama ovdje razmatrane skupine iseljenih Hrvata, odnosi se na njihovo zavičajno podrijetlo (vidi: *Grafikon 2*). Učestalošću bilježenja u izvorima prevladavaju Dalmatinci (65,00%) – u sveukupnome kontekstu promatranja djelovanja Hrvata u Mlecima brojčano najzapaženija skupina. Unutar dalmatinske zavičajne skupine najbrojniji su Zadrani i Splićani, slijede ih Šibenčani, dočim su oporučni legati useljenika s otoka Raba, Šolte, Brača i Korčule te iz Trogira zabilježeni samo u pojedinačnim primjerima. Kada je riječ o području Boke kotorske i današnjega Crnogorskog primorja, u ovdje razmatranim oporukama zastupljeno s 20% useljenika, prednjače Kotorani, a s manjim brojem primjera zastupljeni su i useljenici s poluotoka Luštica te iz gradova Budve i Bara. S 5,00% oporučitelja prisutni su useljenici iz sjeverne, nemletačke Hrvatske (Zagreb, Senj), a u jednome primjeru (2,50%) bilježimo i useljenika zavičajem iz Crne Gore (Monte Negro). Naposljetku u nekoliko su primjera Red servita u svojim oporukama bilježili i useljenici nedovoljno definirana zavičajnog podrijetla – Schiavoni (7,50%).

Grafikon 2: Zavičajno podrijetlo hrvatskih useljenika u Mlecima koji u svojim oporukama spominju Red servita

Zanimanja hrvatskih oporučitelja nisu redovito spomenuta, a ta je činjenica i očekivana s obzirom da je muških oporučitelja u toj skupini relativno malo. U jednome se primjeru izravno, u oporuci splitske useljenice Agnesine, bilježi fra Hipolit iz Splita *ordinis S. Marie Servorum*,⁵ dočim se kao osobe izvan crkvenih službi, odnosno oporučitelji koji na bilo koji način bilježe mletački Red servita, spominju još i kamenoklesarski majstor Juraj Splićanin (*Georgius de Spalato lapicida*), trgovac začinima Luka pokojnoga Ivana iz Šibenika (*Lucas de Sebenico condam Iohannis aromataris*), kao i djelatnik (mjernik) državnoga ureda Juraj Kotoranin (*Georgius de Cataro condam Radi stimatoris ad Offi-*

⁵ ASV, NT, b. 734, br. 57, 8. XI. 1495.

cium Serenissime).⁶ Kada je riječ o ovdje mnogobrojnijim oporučiteljicama, nekoliko se njih bilježe kao trećoretkinje servita (Izabeta iz Zadra, udovica Petra Cazolija; Katarina iz Šibenika, udovica Šibenčanina Marka i *donna Schiavona pizzocara S. Marie Servorum*),⁷ dočim je za dio oporučiteljica zavičajem s istočnoga Jadrana navedeno da su u Mlecima djelovale kao kućna posluga.⁸ Izostanak zanimanja u primjeru oporučiteljica za koje nam je poznato da su održavale vezu s mletačkim Redom servita očekivan je, kao i činjenica da se jedino izrijekom zabilježeno zanimanje odnosi na njihov udio u kućnoj posluži u domovima mletačkih plemića i građana. Zanimljivo je, međutim, promotriti zanimanja njihovih supruga (često također zavičajem s istočne obale Jadrana) koja nam neizravno potvrđuju njihovu pripadnost srednjem društvenom sloju. Raščlamba ovdje prikupljenih oporuka otkriva nam da su hrvatske oporučiteljice najčešće bile udane za gradske obrtnike (stolari, bojadisari, suknari, tkalci, prelci, čizmari) i pomorce (mornari, barkarioli, djelatnici u mletačkim škerovima) – zanimanja koja su i u ukupnome omjeru djelovanja hrvatskih useljenika u Mlecima bila najzastupljenija. Tek su u manjemu broju primjera oporučiteljice koje su predmet razmatranja u ovome radu supruge obnašatelja državnih službi (nižih činovnika pri mletačkim magistraturama) ili imućnih pomorsko-trgovačkih poduzetnika. Na rečene podatke nadovezuje se i raščlamba imovnoga stanja hrvatskih iseljenika i iseljenika koji u svojim oporukama bilježe Red servita u Mlecima. Prema sadržaju iskaza njihove posljednje volje, raščlambe broja legata i njihove ukupne vrijednosti iskazane u nekretninama, pokretninama i novčanim iznosima, razvidno je da se većina tih oporučitelja može svrstati u srednje imućan sloj mletačkih građana. U siromašniji dio mletačkoga puka možemo svrstati oko 1/4 hrvatskih useljenika, dočim je onih imućnih – prema sadržaju njihovih oporuka – bilo najmanje. Takav omjer očekivan je i u cijelosti odgovara općim parametrima gospodarske snage pretežitoga dijela hrvatskoga useljeničtva u gradu na lagunama u kasnome srednjem i ranome novom vijeku.

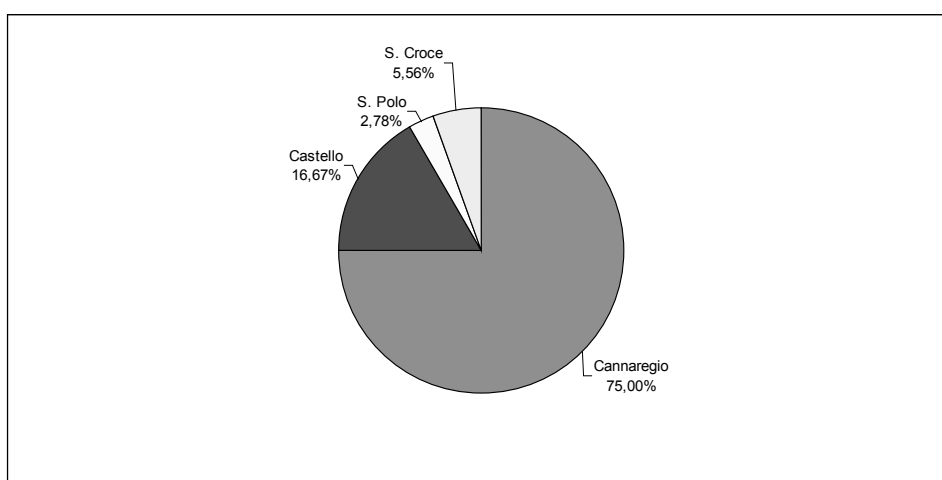
Bitna sastavnica iz životnoga svakodnevlja te skupine hrvatskih useljenika u Mlecima odnosi se na mjesta njihova stanovanja (prema predjelima i župama). Njezina raščlamba (vidi: *Grafikon 3*) dodatno pojašnjava razloge povezanosti Hrvata s Redom servita, njihovom crkvom i samostanom, kao i s tamošnjih duhovnim osobama. Naime, pretežit dio Hrvata (75,00%), koji u svojim oporučnim zapisima jasno iskazuju raznolike oblike povezanosti s rečenim Redom, obitava u župama predjela Cannaregio – područja u kojemu se nalazilo sjedište crkve i samostana servita. Unutar toga predjela učestalošću spominjanja prednjače prostrane župe S. Marziale (S. Marzilian) i S. Marcuola (SS. Ermagora e For-

⁶ ASV, NT, b. 1006, br. 19, 7. IV. 1466.; NT, b. 735, br. 287, 22. IX. 1490.; NT, b. 776, br. 201, 27. VIII. 1527. Podrobnije o kamenoklesaru Jurju iz Splita vidi u: L. ČORALIĆ, »Tragovima srednjovjekovnih hrvatskih majstora u Veneciji: splitski klesar Juraj (XV. st.)«, *Kulturna baština*, god. XVIII, br. 24–25, Split, 1994, str. 39–46.

⁷ ASV, NT, b. 999, br. 82, 24. VII. 1499.; NT, b. 131, br. 123, 15. X. 1510.; NT, b. 885, br. 65, 26. VI. 1543.

⁸ Primjerice, Catarina de Iadra condam Michaelis, massera Bernardin Florante (ASV, NT, b. 536, br. 28, 28. VIII. 1506.); Lucia fia condam Zuanne Lipopilovich da Zara, altre volte massera in casa de Zuanne Alvise Dolce (NT, b. 595, br. 13, 6. VIII. 1540.); Lucia de Spalato, servidora de Cha Moresini (NT, b. 676, br. 544, 11. VIII. 1555.); Margareta condam Piero d'Arbe, massera in casa del condam Hector Donato (NT, b. 781, br. 641, 2. II. 1562.).

tunato), smještene u neposrednoj blizini sjedišta Reda servita. Iako također nedaleke od sjedišta servita tamošnje druge župe (SS. Apostoli, S. Sofia, S. Fosca, S. Felice, S. Geremia, S. Gerolimo) bilježe se gotovo isključivo u pojedinačnim primjerima. Drugi predio po učestalosti spominjanja je istočni dio grada Castello (16,67%), a ondje su kao mjesta stanovanja Hrvata zabilježene župe S. Pietro di Castello, S. Severo, S. Lio i S. Trinità.⁹ Kada je riječ o drugim mletačkim predjelima, u ovome su kontekstu zabilježeni još i predjeli S. Croce (župe S. Stae i S. Simeone Profeta/S. Simeone Grande – 5,56%) i S. Polo (župa S. Cassiano – 2,78%).

Grafikon 3: Mjesta stanovanja (prema predjelima) hrvatskih useljenika u Mlecima koji u svojim oporukama spominju Red servita

Uz navedene podatke o predjelima i župama obitavanja Hrvata, bilježimo – samo u malenome broju dokumenata – i točniju ubikaciju njihovih domova. Tako, je primjerice, splitski kamenoklesar Juraj u trenutku iskazivanja svoje posljednje volje obitavao u domu klesarskoga majstora Marca Gruata; Izabeta udovica Nikole iz Bara stanovala je u kući trgovca vinom Niccolò Rossija, a Elizabeta pokojnoga kovača Valentina iz Zadra posljednje je dane života provela *in domo capitano Tomasio in capo curia de monache di San Zaccaria*.¹⁰ Nadalje, mjesto stanovanja ili profesionalnog djelovanja na području koje se nalazilo u neposrednoj blizini crkve i samostana servita ponekad je iskazivano općenitim oporučnim navodima. Primjerice, Pavao pokojnoga Marija iz Zadra, stanovnik predjela Castello (župa S. Trinità) darovao je sunarodnjaku – *Martin squerariol Schiavon sta per mezzo dei Servi mio compare* – deset denara, a za Petra pokojnoga Šimuna iz Zadra izrije-

⁹ U ukupnome omjeru obitavanja Hrvata u Mlecima predio Castello uvjerljivo zauzima vodeće mjesto. To je i razlog da se njegove župe spominju u kontekstu povezanosti s Redom servita više nego neki drugi mletački predjeli (osim Cannaregia).

¹⁰ ASV, NT, b. 1066, br. 19, 7. IV. 1466.; NT, b. 387, br. 401, 27. XI. 1575.; NT, b. 1084, br. 191, 1. V. 1551.

kom se navodi da je svoju djelatnost radnika u brodogradilištu (*squerariolo*) obavljao *per mezzo dei Servi a Santa Marcuola*.¹¹

Hrvatski useljenici u Mlecima činili su, kako je prethodno kazano, brojčano snažnu i prepoznatljivu skupinu. Povezanost među njima iskazivala se je na različite načine (svakodnevno druženje i komunikacija, brakovi, poslovne veze i drugo) te tu činjenicu potvrđuju i raspoloživi oporučni spisi. Primjerice, kada je riječ o brakovima između oporučiteljica/oporučitelja koji su u svojim legatima bilježili Red servita, izrijeком se spominju Šibenčanka Katarina, udovica stolara Marka iz Šibenika, Zadranka Katarina, udovica Nikole iz Splita te Šimica (Simona) pokojnoga Andrije sa Šolte, u prvome braku udovica Andrije iz Crne Gore, a u drugome braku pokojnoga Ivana Crnovića (Cernovich), također zavičajem *de Monte Negro*.¹² Povezanost s iseljenicima zavičajem s istočne obale Jadrana osobito je često iskazana u više oporučnih spisa Jelene, udovice pomorskoga poduzetnika i trgovca Stjepana Tartara iz Boke (poluotok Luštica).¹³ Jelena je, primjerice, darovala hrvatskoj bratovštini sv. Jurja i Tripuna u Mlecima deset dukata; značajan dio imovine ostavila je nećaku Pavlu Lazarovu iz Zete, kao i svojim rođacima Luji Ilijinu i Ivanu Nikolinu iz Kotora. Ujedno je izvršitelj njezine druge napisane oporuke bio pomorac Aleksij iz Paštrovića.¹⁴ Međusobne veze hrvatskoga useljeničtva u Mlecima iskazivale su se i na druge načine. Primjerice, Dominika, udovica Franje iz Šibenika ostvarivala je novčano poslovanje s Šibenčaninom Antunom Čikolovićem (Cicolovich); svjedok prilikom pisanja oporuke Katarine iz Splita bio je svećenik Pavao Dubrovčanin (djelatan pri crkvi S. Maddalena), dočim je Lucija iz Splita kao mjesto svoga posljednjega počivališta odabrala crkvu S. Giovanni del Tempio (S. Zuanne dei Furlani), odnosno grobnicu tamošnje bratovštine *San Zorzi degli Schiavoni*.¹⁵

Prethodno navedeni podatci ukazuju nam na osnovne sastavnice svakodnevnoga (društvenoga, gospodarskoga i vjerskoga) života onoga dijela hrvatskih useljenika u gradu na lagunama koji je, prema sadržaju njihovih oporuka, održavao određene oblike veza s mletačkim Redom servita. U nastavku rada ti će se dokumenti podrobnije raščlaniti.

Brojčano značajan dio oporučnih spisa odnosi se na želju hrvatskih useljenika da njihovo posljednje počivalište bude smješteno u grobnicama crkve Madonna dei Servi. Takvih je oporuka oko 20, a ovdje je potrebno napomenuti da je – uz izricanje želje za mjestom pokopa – nerijetko odredbama oporučitelja iskazana i druga vrsta povezanosti s rečenim crkvenim redom. Primjeri izravnoga izricanja želje za pokopom u crkvi servita (bez izravnog isticanja drugih želja) iskazani su u oporukama splitskoga kamenoklesara Jurja, Agnesine supruge Andrije iz Bara, Zadranke Katarine pokojnoga Mihovila, Kotoranina

¹¹ ASV, NT, b. 389, br. 1018, 6. II. 1574.; NT, b. 6, fasc. I, fol. 37'–38', 31. VIII. 1607.

¹² ASV, NT, b. 131, br. 123, 15. X. 1510.; NT, b. 870, br. 286, 4. I. 1442.; NT, b. 442, br. 744, 24. II. 1570.

¹³ Podrobnije o Stjepanu Tartaru vidi u: L. ČORALIĆ, »Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46, Zagreb – Zadar, 2004., str. 235–251.

¹⁴ ASV, NT, b. 190, br. 225, 7. III. 1530.; NT, b. 1084, br. 196, 14. IX. 1534.

¹⁵ ASV, NT, b. 1017, br. 246, 4. X. 1562.; NT, b. 870, br. 173, 4. XI. 1482.; NT, b. 676, br. 544, 11. VIII. 1555.

Jurja Radova, Kamile Sopranić te Dominike udovice Šibenčanina Franje.¹⁶ Nadalje, u nizu se oporuka iskazuje želja za pokopom u crkvi servita, ali uz izriječkom naglašenu napomenu da posmrtni ostatci pokojnika trebaju biti sahranjeni u pripadajućem habitu servita (*in habito pizocare S. Maria Servorum; cum habito della Madonna dei Servi; in vestito delle pizochare dei Servi*). U primjerima oporuka hrvatskih useljenika takve iskaze posljednje volje bilježimo u spisima koji se odnose na Ružu pokojnoga Tome Gregolića, Lauru suprugu barkariola Antuna iz Raba, Franicu (Franceschina) pokojnoga Lovre iz Korčule, Luciju Lipopilović iz Zadra, Splićanku Ivanu i suprugu Trogirana Vicka, Margaretu pokojnoga Petra Rabljanina i Jelenu pokojnoga Sergija iz Kotora.¹⁷ U nekoliko prethodno navedenih primjera uz mjesto sahrane u crkvi Reda servita, kao i odredbe o habitu rečenoga reda, izriječkom se navodi da posljednjemu ispraćaju trebaju nazočiti trećoretkinje.¹⁸ Cijeli je niz oporuka u kojima se, bez obzira na mjesto pokopa, želi pogreb u habitu servita. Tako, primjerice, Margareta supruga Budvanina Andrije, koja je za mjesto svojega posljednjega počivališta odabrala grobnicu u crkvi S. Giovanni Evangelista (predio S. Polo), legatom određuje da njezini posmrtni ostatci budu odjeveni u habit servita te je za tu svrhu poklonila dva dukata.¹⁹ Pokop u crkvi S. Cassiano, smještenoj također u sjevernome predjelu S. Polo, odabrala je Zadranka Faustina, napominjući kako želi biti sahranjena *in habito delle pizochare S. Maria Servorum terzo ordine*.²⁰ Brigita, supruga Bračanina Luke, bila je stanovnica predjela S. Croce u župi S. Stae. Iskazujući želju da njezino tijelo bude pokopano u crkvi Madonna dell'Orto u Cannaregiu, Brigita izriječkom bilježi habit servita te određuje da u posljednjemu ispraćaju nazoče pripadnici kaptola njezine župe, kao i tamošnje trećoretkinje.²¹ U prethodnome je dijelu teksta bila spomenuta Jelena, supruga imućnoga Bokelja Stjepana Tartara. Stanovnica predjela Castello, Jelena je u svojoj prvosročnoj oporuci iz 1530. godine izrazila želju za pokopom u nedalekoj crkvi S. Lorenzo, dočim je u drugome oporučnom spisu, nastalom četiri godine potom, za posljednje počivalište odabrala crkvu S. Severo. U obje oporuke iskazana je želja za habitom Reda servita za koji je namijenila jedan dukat.²²

¹⁶ ASV, NT, b. 1066, br. 19, 7. IV. 1466.; NT, b. 999, br. 7, 13. VIII. 1499.; NT, b. 536, br. 28, 28. VIII. 1506.; NT, b. 776, br. 201, 27. VIII. 1527.; NT, b. 189, br. 184, 26. X. 1530.; NT, b. 1017, br. 246, 4. X. 1562.

¹⁷ ASV, NT, b. 42, br. 101, 30. VIII. 1527.; NT, b. 190, br. 424, 27. VI. 1530.; NT, b. 916, br. 29, 19. X. 1539.; NT, b. 595, br. 13, 6. VIII. 1540.; NT, b. 676, br. 527, 30. VII. 1550.; NT, b. 781, br. 641, 2. II. 1562.; NT, b. 347, br. 172, 7. X. 1580.

¹⁸ Laura uxor Antonii de Arbe: cadaverum meum in dictum habitum pizocharorum volo tumulari in archis ipsorum pizocharorum associantem ab 8 pizzocaris (ASV, NT, b. 190, br. 424, 27. VI. 1530.); Franceschina condam Laurentii de Curzola ditta Codecich et uxor Petri Veronesi: Corpo mio voglio sepelido nella chiesa de Servi cum habito della Madonna dei Servi et voglio esser accompagnata da 30 pizochare (NT, b. 916, br. 29, 19. X. 1539.). U oporuci potonje useljenice iskazuje se i darovnica pripadniku Reda servita. Oporučiteljica, naime, dariva tamošnjem fra Baziliju *una mea coltra, un paro di intimelle et un paro de cortine egualmente*.

¹⁹ ASV, NT, b. 870, br. 267, 2. VIII. 1477.

²⁰ ASV, NT, b. 410, br. 104, 31. XII. 1512.

²¹ ASV, NT, b. 507, br. 7, 26. III. 1525.

²² ASV, NT, b. 190, br. 225, 7. III. 1530.; NT, b. 1084, br. 196, 14. IX. 1534.

Iz 1546. godine potječe oporuka zagrebačke iseljenice Sante pokojnoga Stjepana. Stanovnica župe u kojoj se Hrvati najčešće spominju (S. Pietro di Castello u predjelu Castello), Santa je u rečenoj crkvi (tada mletačkoj katedrali) odabrala svoju grobnicu, a izrazila je želju da bude pokopana *in habito della Madonna dei Servi*.²³ *Sotto il portego della nostra chiesa di S. Hieremia* mjesto je pokopa Ruže, supruga barkariola Jakova iz Vrane u čijoj se oporuci također iskazuje želja za habitom *della Madonna dei Servi*.²⁴ Nadalje, Elizabeta pokojnoga kovača Valentina iz Zadra iskazala je želju za istim habitom prigodom sahrane *in archa pizochare S. Severo*, dočim je Splićanka Lucija, stanovnica župe SS. Apostoli u Cannaregiu legatom – uz habit servita – odredila pokop u grobnici hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna u crkvi S. Giovanni del Tempio.²⁵ Habit servita i pratnju tamošnjih trećoredica izrijekom je zabilježen u oporuci Margarete pokojnoga Stjepana iz Trogira, a za mjesto pokopa odabrana je crkva S. Marcuola u predjelu Cannaregio.²⁶ Naposljetku, u nizu sličnih primjera možemo još spomenuti i Šimicu pokojnoga Andrije sa Šolte, koja je za habit servita ostavila *elemosina consueta*.²⁷

Malen je broj oporuka u kojima se crkva Madonna dei Servi odabire isključivo radi služenja misa zadušnica. Takav primjer bilježimo u slučaju Splićanke Katarine, stanovnice župe S. Marziale (Cannaregio), koja je za mjesto pokopa odredila crkvu S. Francesco della Vigna u Castello, dočim je za spas njezine duše u crkvi Reda servita odedeno služenje misa *S. Marie Virginis per dominum fratrem Augustinum ordinis servorum*.²⁸

U sljedećim trima oporukama mjesto pokopa hrvatskih useljenica nije nam poznato. Oporuke smo izdvojili jer se u njima izrijekom dariva crkva Reda servita. Tako, primjerice Urša, supruga mornara Alegreta iz Kotora, obdarujući svojom oporukom niz mletačkih crkvenih ustanova, poklanja *per fabrica de Servi tre ducati*; Katarina, udovica zadarskoga mornara Mateja dariva redovnicima servita istovjetnu svotu, a Magdalena, udovica Nikole s poluotoka Luštica ostavlja *ducati tre per beneficio del ordine dei Servi*.²⁹

Prethodno navedeni podatci dobiveni su uvidom u oporučne spise hrvatskih useljenika. Prema njima je razvidno da su useljenici zavičajem od Zagreba i Senja, preko Dalmacije do Boke kotorske i Bara, s Redom servita održavali prilično učestale veze, posebice u doba kada se odvijala gradnja i uređenje samostanske crkve. U kasnijeme razdoblju, od početka 17. stoljeća, kada drastično opada broj hrvatskih useljenika u gradu na lagunama, smanjuje se i broj oporuka u kojima je, na izravan ili neizravan način, moguće tražiti poveznicu između hrvatskih oporučitelja i samostana Madonna dei Servi.

²³ ASV, NT, b. 641, br. 350, 17. III. 1546.

²⁴ ASV, NT, b. 389, br. 1046, 6. X. 1547.

²⁵ ASV, NT, b. 1084, br. 191, 1. V. 1551.; NT, b. 676, br. 544, 11. VIII. 1555.

²⁶ ASV, NT, b. 421, br. 962, 27. VIII. 1558.

²⁷ ASV, NT, b. 442, br. 744, 24. II. 1570.

²⁸ ASV, NT, b. 870, br. 173, 4. XI. 1482.

²⁹ ASV, NT, b. 1136, br. 212, 18. VI. 1480.; NT, b. 910, br. 135, 12. VIII. 1482.; NT, b. 409, br. 350, 19. IV. 1520.

Rabljanin Pacifik Bizza i crkva Madonna dei Servi

Unatoč prethodno izrečenim podacima (smanjenje broja istočnojadranskih useljenika u Mlecima od 17. stoljeća), veze Hrvata s glavnim gradom Serenissime nisu bile prekinute. Takav je primjer crkveni dostojanstvenik, Rabljanin Pacifik Bizza (1696. – 1756.).³⁰ Veliki erudit te rapski biskup i potom splitski nadbiskup, Bizza je rođen u rapskoj plemićkoj obitelji kao njezin posljednji muški član. Svoje je obrazovanje započeo u rodnome gradu, a nastavio na Sveučilištu u Padovi, završivši filozofiju i teologiju. Godine 1718. ondje je zaređen za svećenika, a 1738., iste godine kada je na Padovanskom sveučilištu stekao doktorat obaju prava, posvećen je u Rimu za biskupa Raba, zbog čega se vratio u Dalmaciju. Položaj rapskoga biskupa naslijedio je od Andrije Karlovića te je tu dužnost obavljao do 1746. godine, kada je imenovan splitskim nadbiskupom, što je ostao do kraja života.³¹ Poziv svećenika i intelektualni afiniteti naveli su Pacifika Bizzu na brojna putovanja diljem Apeninskoga poluotoka i Dalmacije te stoga ni u jednome razdoblju svoga života nije izgubio veze s jednom od dvaju jadranskih obala. Ono što je možda najznačajnije obilježilo njegov život izvan granica Dalmacije i bilo jednim od glavnih razloga putovanja jest rad na velikom projektu mletačkoga isusovca Filippa Riceputija (1667. – 1742.) te njegovih nasljednika Danielea Farlatija (1690. – 1773.) i Jacopa Coletija (1734. – 1827.) – djela o crkvenoj povijesti Ilirika u osam svezaka pod naslovom *Illyricum sacrum*.³² Bizza je na tome djelu surađivao od svoje mladosti i potom još dugo nakon povratka u Dalmaciju. Zahvaljujući tome, osim samoga predgovora prvoga sveska posvećenog njemu kao predanome pregaocu na prikupljanju građe za *Illyricum sacrum* u arhivima Mletaka i Dalmacije,³³ u djelu se nalaze mnogi drugi podatci o Bizzinu životu i radu, što ga u ujedno čini i važnim izvorom za njegovu biografiju. Osim već spomenutoga studija u Padovi, na području Veneta proboravio je oko 20 godina te je upravo u tome razdoblju upoznao Riceputija s kojim je putovao po Italiji i Dalmaciji u potrazi za izvornom građom vezanom uz crkvenu

³⁰ O duhovnim osobama iz Dalmacije u Mlecima usporedi: L. ČORALIĆ, »Duhovne osobe s hrvatskih prostora u Mlecima od 14. do 18. stoljeća«, *CCP*, god. XVI, br. 30, Zagreb, 1992., str. 36–71. O rapskim useljenicima u Mletke vidi u L. ČORALIĆ, »Rabljanin u Mlecima (od srednjega vijeka do kraja 18. stoljeća)«, u: *Rapski zbornik II*, Josip ANDRIĆ – Robert LONČARIĆ (gl. ur.), Rab, 2012., str. 43–55.

³¹ Općenito o životu Pacifika Bize vidi u: Šime LJUBIĆ, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna – Zara, 1856., str. 39–40; *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: *HBL*), sv. I, Zagreb, 1983., str. 799–800 (tekst: Slavko KOVAČIĆ). Usporedi i: p. Remigius RITZLER – p. Pirminus SEFRIN, *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi (1730 – 1799)*, sv. VI, Patavii, 1958., str. 95 i 385.

³² Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. I–VII, Venetiis, 1751. – 1817.; Jacopo COLETI, *Illyricum sacrum*, sv. VIII, Venetiis, 1819. O samom djelu i njegovim tvorcima vidi podrobniju: Miroslav VANINO, »*Illyricum sacrum* i Filip Riceputi«, *Croatia sacra*, god. 1, Zagreb, 1931., str. 259–292; ISTI, »*Illyricum sacrum* i začetnik mu Filippo Riceputi«, *Vrela i prinosi*, sv. 1, Zagreb, 1932., str. 10–79; Josip LUČIĆ, »Daniele Farlati (1690. – 1773.)«, *Historijski zbornik*, god. XXV–XXVI, Zagreb, 1972. – 1973., str. 229–241; Miljen ŠAMŠALOVIĆ, »Građa za „*Illyricum sacrum*“ sačuvana u Padovi«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 3, Zagreb, 1960., str. 419–431; Josip KOLANOVIĆ, »Građa za *Illyricum sacrum*«, *CCP*, god. IV, br. 5, Zagreb, 1980., str. 141–154; Kažimir LUČIN, »O tvorcima djela *Illyricum sacrum*«, *Kulturna baština*, god. 19, sv. 26–27, Split 1995., str. 37–52; Miroslav KURELAC, »Hrvatska historiografija«, u: *Hrvatska i Europa*, sv. 3 Ivan GOLUB, (ur.) Zagreb, 2003., str. 307–311.

³³ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. I, str. XIII–XLIII.

povijest Ilirika. U predasima od putovanja velikim je dijelom boravio u Mlecima, a ondje je svoj svećenički poziv ponajprije posvetio brizi za marginalne skupine društva – osuđenike, kažnjениke i veslače na galijama. Također, u tome je razdoblju, kako navodi Farlati, Bizza aktivno djelovao i kao propovjednik na području Trevisa i Padove.³⁴

Stekavši visoko obrazovanje i boraveći niz godina u mletačkim kulturnim i intelektualnim centrima, Bizza se upoznao s brojnim onodobnim prosvjetiteljskim idejama i, bez sumnje, ih prigrlio. Stoga ne iznenađuje da je tijekom svojeg biskupovanja i nadbiskupovanja u Dalmaciji primjenjivao ideje i znanje stečeno izvan domovine, intenzivno djelujući na planu prosvjećivanja ondašnjega klera s namjerom da on potom djeluje na prosvjećivanje puka. Tako je u Rapskoj biskupiji uveo duhovne vježbe, organizirao redovita predavanja iz moralne bogoslovije i precizirao propise u liturgiji, a s takvom je praksom, u još većoj mjeri, nastavio i u Splitu. Osim što je kao strastveni sakupljač starina u atriju nadbiskupske palače uredio Splitski nadbiskupski muzej 1750. godine, zaslužan je i za proširenje sjemenišne zgrade, čime se povećao kapacitet učenika i nastavnika, a splitsko sjemenište postalo najbolje teološko učilište u onodobnoj Dalmaciji.³⁵ Također, kao nadbiskup se brinuo i za glagoljaški kler. Često putujući po nadbiskupiji (vizitacije je obavio tri puta), uvidio je kako su glagoljaši posebno zakinuti za obrazovanje te je stoga 1750. godine u Pribu kraj Omiša otvorio posebno sjemenište za pripravnike glagoljaškoga klera koje je primalo i glagoljaše iz drugih biskupija.³⁶ Unatoč svom tom angažmanu u Dalmaciji, Bizza nije prestao pomagati rad na djelu *Illyricum sacrum* te je i dalje uporno skupljao građu i slao je Riceputiju i Farlatiju.³⁷

Čak i nakon što je, postavši rapskim biskupom, promijenio boravište s područja mletačke *terraferme* u Dalmaciju, Bizza je povremeno boravio u Italiji. Više je puta odlazio u Rim i održavao veze s uglednim crkvenim dostojanstvenicima, a u tome je razdoblju aktivno djelovao i na preobraćivanju ljudi iz Osmanskoga Carstva koji su željeli prijeći na katoličku vjeru. Preobraćenima je davao pismene preporuke za Zavod za katekumene u Mlecima, trudeći se to obaviti u tajnosti kako za njihovo preobraćenje ne bi saznale osmanske vlasti u Bosni, a u tu je svrhu preobraćenike često nastojao unovačiti u mletačku vojsku.³⁸ Uza sav taj Bizzin angažman, koji se može iščitati iz *Illyricum sacrum*, još jedan manje poznat izvor govori o njegovu boravku u Mlecima, a usko je povezan upravo s crkvom Madonna dei Servi. Naime, već kao rapski biskup, Bizza je povodom svoga posjeta gradu na lagunama u spomenutoj crkvi posvetio oltar posvećen Gospi od sedam žalosti dana 6. kolovoza 1742. godine. Tekst natpisa glasi:

ANNO DOMINI MDCCXLII / DIE VI. AVGVSTI / ILL[ustrissimus] ET REV[erendissimus] D[ominus] D[ominus] PACIFICVS BIZZA / ARBEN[sis] EPISCOPVS / ALTARE HOC

³⁴ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. III, str. 557–559; ISTI, *Illyricum sacrum*, sv. V, str. 285.

³⁵ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. III, str. 559–564; D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. V, str. 285; *HBL*, sv. 1, str. 799–800.

³⁶ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. III, str. 563–564; Klement BUŠIĆ, »Sjemenište u Pribu i njegov osnivač«, *Jadranska vila*, god. 1, br. 5, Omiš, 1928, str. 74–76.

³⁷ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. III, str. 564.

³⁸ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. III, str. 561; D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. V, str. 285.

*DEO IN HONOREMS[ancti]S[simae] / VIRG[inis] MARIAE SEPTEM DOLORVM DEDICAVIT / IDEMQ[ue] DIE ANNIVERSARIA DEDICATIONIS EIVSDEM VISITANTIB[us] / QVADRAGINTA DIERV[us] / INDVLG[entiae] CONCESSIT*³⁹

Stoga je iz njegovih putovanja u kasnijem razdoblju života, kao i iz te posvete, jasno da Bizza nikada nije u potpunosti zaboravio gradove diljem Apeninskoga poluotoka te je čitavo vrijeme održavao veze ne samo s crkvenim dostojanstvenicima nego i s mletačkim pukom. Na kraju, ta njegova djelatnost govori i o dinamičnom načinu života jednoga svećenika intelektualca iz doba prosvjetiteljstva.

Bokeljka Ana Marija Marović i Istituto Canal ai Servi

Hrvatska povezanost s tada već bivšom crkvom S. Maria dei Servi u Mlecima zapažena je i u 19. stoljeću. Riječ je o djelovanju Ane Marije Marović (1815. – 1887.), potomka jedne od najprestižnijih dobrotorskih pomorsko-trgovačkih obitelji koncem ranoga novoga vijeka i u 19. stoljeću.⁴⁰ Rođena i odrasla u Mlecima, Ana Marija Marović zarana je bila usmjerena na duhovni život, prožet težnjom za odricanjem i poniznošću. U mletačkome kulturnome životu istaknula se pisanjem izrazito nabožnih pjesničkih i proznih djela isključivo na talijanskome jeziku. Znano je da se okušala i u glazbenoj formi umjetničkoga izražavanja, dočim je kao slikarica (jedna od predstavnica tzv. nazarenske škole) načinila više slikarskih djela koja i danas krasi mletačke crkve.⁴¹

³⁹ Natpis danas ne postoji. Objavljen je u: Emmanuele Antonio CICOGNA, *Delle iscrizioni veneziane*, sv. 1, Venezia, 1824., str. 43. Prijevod glasi: *Godine Gospodnje 1742., 6. kolovoza, presvijetli i prečasni gospodin gospodin Pacifik Bizza, rapski biskup, posvetio je ovaj oltar Bogu na čast Presvete Djevice Marije od sedam žalosti i isti je onima koja ga posjete na spomen-dan posvete podijelio oprost od četrdeset dana.*

⁴⁰ Podrobnije biografske podatke o Ani Mariji Marović vidi u: Alberto CUCITO, *Nei funerali di suor Anna Maria Marovich fondatrice dell'Istituto ai Servi in Venezia*, Venezia, 1887.; Ferdinando APOLLONIO, *Anna Maria Marovich, fondatrice dell'Istituto Canal ai Servi*, Venezia, 1900.; Aurelio SIGNORA, *Anna Maria Marovich (1815–1887)*, Venezia, 1952.; Ana Marija MAROVIĆ, *Stihovi* (preveo don Gracija IVANOVIĆ), Zagreb, 1962.; Niko LUKOVIĆ, *Ana Marija Marović. Prikaz života i rada*, Kotor, 1963.; *Cento anni al servizio delle anime: Suore della Riparazione. Istituto Canal-Marovich. Venezia 1864–1964*, Venezia, 1964.; Graziella CAUZZI, »Anna Maria Marovich, poetessa veneziana (1815–1887). Nota per una conoscenza«, *Ateneo Veneto*, N. S., anno XIX, br. 1–2, Venezia, 1981., str. 137–158; Tullio VALLERY, »Anna Maria Marovich. Nel centenario della morte«, *Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone*, br. 20., Venezia, 1987., str. 3–16; Giuliano PAVON – G. CAUZZI, *La memoria di un tempio. Li Servi di San Marcialian ed il Canal-Marovich in Venezia*, Venezia, 1988.; L. ČORALIĆ, »Službenica Božja – Bokeljka Ana Marija Marović (1815. – 1887.)«, *Marulić*, god. XXIX, br. 2, Zagreb, 1996., str. 263–268; Ana Marija MAROVIĆ, *Soneti* (preveo don Gracija IVANOVIĆ), Perast, 1997.; Vlatko PERČIN – Bogdan MALEŠEVIĆ, *Ana Marija Marović. Monografski prikaz života i rada*, Zagreb, 1997.; Nedjeljka BALIĆ-NIŽIĆ, »Nabožni soneti Bokeljke Ane Marije Marović (1815. – 1887.)«, *CCP*, god. XXIV, br. 46, Zagreb, 2000., str. 197–220; L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb, 2003., str. 146–158; Antun-Tonko TOMIĆ, *Dobrota. Povijesnica bokeljskog pomorstva: Pomorska i kulturna povijest Dobrote XVI–XX st.*, Kotor, 2009., str. 253–255.

⁴¹ F. APOLLONIO, *Anna Maria Marovich*, str. 59–67, 287–300; N. LUKOVIĆ, *Ana Marija Marović*, str. 27–32; T. VALLERY, »Anna Maria Marovich. Nel centenario della morte«, str. 8; L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, str. 152–153. Podrobniju raščlambu pjesničkih djela Ane Marije Marović vidi u: G. CAUZZI, »Anna Maria Marovich, poetessa veneziana (1815–1887)«, N. BALIĆ NIŽIĆ, »Nabožni soneti Bokeljke Ane Marije Marović (1815. – 1887.)«.

Životno djelo Ane Marije Marović, koje se održalo do suvremenoga doba, jest osnivanje Zavoda za »moralno posrnule« žene i djevojke. Iz zahvalnosti prema svome učitelju i suosnivaču ustanove Danielu Canalu Zavod je dobio ime *Istituto Canal*. U izvorima i literaturi često se naziva i *Istituto Canal – Marovich* ili *Istituto Canal ai Servi*, prema gradskoj četvrti Servi u kojemu su se nalazili prethodno spomenuti crkva S. Maria dei Servi i istoimeni samostan. U spisima o osnivanju Zavoda ističe se njegovo obilježje odgojne ustanove za djevojke koje su na putu da izgube čast (*pericolanti*) ili koje su, stjecajem okolnosti i igrom sudbine, već »moralno posrnule«. U Zavod su primane i žene koje poslije izdržavanja zatvorske kazne nisu u javnom društvu mogle ponovno otpočeti uobičajeni život i steći rehabilitaciju i moralnu podršku. Uz Istituto Canal, Ana Marija Marović osnovala je i zasebnu žensku religioznu družbu (kongregaciju) pod imenom Istituto delle Suore della Riparazione, dedicato ai SS. Cuori di Gesù e di Maria Immacolata, a koja je imala zadatak voditi i usmjeravati rad cjelokupnoga Zavoda. Naposljetku, iako cijeloga života odana asketskome životu, 1864. godine Ana Marija Marović konačno je pristupila u vlastitu kongregaciju. Po uzoru na Istituto Canal osnovana je u Milanu, zaslugom tamošnjega svećenika Carla Saleria i plemkinje Marije Caroline Orsenigo, pobožna ustanova sličnoga obilježja nazvana Casa di Nazaretha, a te dvije ustanove su 1868. godine spojene u jedinstven Zavod.⁴²

Još za života Ana Marija Marović bila je poznata i štovana diljem Italije i Europe kako po svojoj duhovnosti i svestranome umjetničkom stvaranju tako i po predanome dobrotvornom radu. Životopisci ističu kako su pape Grgur XVI. (1831. – 1846.) i Pio IX. (1846. – 1878.) cijenili i nerijetko odavali priznanja njezinu samoprijegoru. Papa Pio IX. blagoslovio je Istituto Canal, odobrio pravila kongregacije i u više je navrata isticao kao uzornu za slične vjerske udruge. Godine 1869. Ana Marija Marović hodočastila je u Rim te je tom prilikom primljena u osobnu audijenciju pape Pia IX.

Asketski život, duboka duhovnost i požrtvovan rad Ane Marije Marović najveća su priznanja stekli u vlastitoj, mletačkoj sredini. Narod ju je nazivao *La santa Marovich*, a mletački patrijarh, kardinal Giuseppe Sarto, kasnije papa Pio X. (1903. – 1914.), u jednome je pismu kazao da je Ana Marija *blagoslovljena građanka Mletaka i njihov ponos*. Njezin samoprijegor i duhovnost posebno je štovao Šibenčanin Niccolò Tommaseo (1802. – 1874.), posvetivši joj povodom smrti knjižicu *Sù Antonio Rosmini* (Domodossola – Milano, 1887.).⁴³

Mlečanka bokeljskoga podrijetla, umjetnica i dobrotvorka Ana Marija Marović, umrla je u Mlecima 3. listopada 1887. godine. Veličanstvenome posljednjem ispraćaju nazočili su vodeći uglednici Mletaka na čelu s načelnikom i visokim crkvenim dostojanstvenicima, a tadašnji patrijarh Domenico Agostini održao je u bazilici S. Marco posmrtno slovo,

⁴² F. APOLLONIO, *Anna Maria Marovich*, str. 139–242; N. LUKOVIĆ, *Ana Marija Marović*, str. 39–48; T. VALLERY, »Anna Maria Marovich. Nel centenario della morte«, str. 10–14; G. PAVON – G. CAUZZI, *La memoria di un tempio*; L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, str. 166; A. TOMIĆ, *Dobrota*, str. 254–255.

⁴³ L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, str. 155–156.

uspoređujući njezin životni put i djelo sa sv. Katarinom Sienskom. Sahranjena je na mletačkome groblju na otoku S. Michele, da bi 1932. godine posmrtni ostatci bili preneseni u crkvu njezina Zavoda. Ondje se, iza oltara u koru, i danas vidi ploča od bijeloga mramora na kojoj je urezan natpis *ANNA MARIA MAROVICH*. Tijekom 20. stoljeća započeo je i postupak za proglašenje Ane Marije Marović blaženom.⁴⁴ Danas se na mjestu Istituto Canal Marovich nalazi hostel kojega posjećuju i ondje odsjedaju brojni mladi ljudi iz cijeloga svijeta.

Zaključak

Problematika hrvatsko-mletačkih povijesnih veza i prožimanja višeslojna je i zahtjevna problematika koja istraživačima nudi pregršt tema. Jedna od međusobnih sastavnica prožimanja zasigurno su i crkvene veze, osvjedočene brojnou dokumentiranom građom. U proteklih godinama obrađeno je više problematskih tema koje se odnose na sudjelovanje hrvatskih useljenika u Mletke u tamošnjemu vjerskome svakodnevlju u kasnome srednjem i ranome novom vijeku. Ovom prigodom obrađena je tema povezanosti Hrvata u Mlecima s tamošnjim samostanom i crkvom Madonna dei Servi, a s obzirom na raspoloživost izvornoga gradiva (Archivio di Stato di Venezia, fond: Notarile testamenti), kao i uporabljivost relevantne znanstvene literature, zahvaćeno je široko vremensko razdoblje od 15. do 19. stoljeća. Na osnovi bilježničkih oporuka hrvatskih useljenika u grad na lagunama razvidno je da su njihove veze s Redom servita bile najučestalije u doba najintenzivnijih hrvatskih prekojadranskih iseljavanja, točnije u 15. i 16. stoljeću. Većina oporučitelja bile su žene, najčešće iz srednje imućnih obitelji, a njihovo je zavičajno podrijetlo ponajprije iz Dalmacije. U četrdesetak oporuka saznajemo o učestalosti iskaza posljednje volje u kojima se grobnice u crkvi Reda servita određuju koja posljednje počivalište hrvatskih iseljenika, o habitu istoga reda u kojemu žele da njihovi posmrtni ostatci budu pokopani, kao i o misama zadušnicama i darovnicama namijenjenima samostanu i crkvi Madonna dei Servi. Ti su podatci sadržajni i brojni i zorno posvjedočuju da je Red servita – uz dominikance i franjevce – u mletačkome vjerskome svakodnevlju imao izrazito zapaženu ulogu u životu hrvatskih useljenika. Nadalje, kada je riječ o kasnijim stoljećima, obrađena je mletačka epizoda rapskoga biskupa i kasnijega splitskoga nadbiskupa Pacifika Bize, crkvenoga dostojanstvenika koji je 1742. godine imao čast posvetiti novi oltar u crkvi Reda servita te je o tome do njezina rušenja bio sačuvan i izvorni natpis. Hrvatske veze sa servitima nisu prestale ni nakon ukinuća njihova samostana u Mlecima u 19. stoljeću, a o tome izravno posvjedočuje životni put Bokeljke Ane Marije Marović, pjesnikinje, slikarice i dobrotvorke, službenice Božje koja je na mjestu rečenoga samostana uspostavila zavod pod imenom Istituto Canal – Marovich.

---

⁴⁴ F. APOLLONIO, *Anna Maria Marovich*, str. 243–286; N. LUKOVIĆ, *Ana Marija Marović*, str. 49–58; T. VALLERY, »Anna Maria Marovich. Nel centenario della morte«, str. 14–16; L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, str. 156.

Sveukupno možemo kazati da su hrvatske veze s mletačkim Redom servita stoljećima bile brojne i plodonosne. Ovaj rad tek je djelić toga bogatoga mozaika isprepletenosti i prožimanja, a vjerujemo da će buduća istraživanja, ne samo mletačkih nego i hrvatskih arhiva, tu sliku i dodatno upotpuniti.

Summary

*VENETIAN MONASTERY AND CHURCH OF MADONNA DEI SERVI AND CROATS:
CONNECTIONS FROM THE MIDDLE AGES UP TO MODERN TIMES*

*During the past centuries, but especially from the fifteenth century up to the eighteenth century, Croatian immigrants' community in Venice was one of many similar but quite active ethnical groups. An important part of their integration into the Venetian daily life was their religious life, i.e. their relations with the local ecclesiastical institutions and clerics. Authors of this article have examined various connections among immigrants from Croatia, local monastery and church of Madonna dei Servi, especially regarding the Servite Order (Ordo Servorum Marie), which was – besides Franciscans and Dominicans – one of the most prominent ecclesiastical orders in Venice in that time. Major part of the analysis is based on the unpublished sources presently kept in the State Archives of Venice (Archivio di Stato di Venezia); predominantly notarial testaments (archival holdings *Notarile testamenti*). Namely, authors have analyzed approximately 40 last wills from the fifteenth and sixteenth centuries, which was period of the greatest immigration from the Eastern Adriatic coast to Venice. At the same time, in the exactly same period the monastery and church of the aforementioned order have reached their peak. Majority of the analyzed testaments were written by female testators, who had come to Venice from Dalmatia, Boka or Bar, and who predominantly lived in Cannaregio – part of Venice where the Servite Order had its quarters. Authors have analyzed testators' legacies regarding place of burial – especially those connected to the tombs of the Servite Order, together with the instructions related to the habit of the deceased, grants, memorial services in the church of Madonna dei Servi, and other means of connection with the aforementioned order. In the second part of the article, authors have examined activities of Pacifico Bizza (1696 – 1756), who was bishop of Rab, later archbishop of Split, and before that – during the 1730s – was chaplain and rector of the Institute for catechumens in Venice. Moreover, in 1742 Bizza consecrated the altar in the church of the Servite Order. In the final part of the article authors have studied life of nun Anna Maria Marović (1815 – 1887), who originated from Boka. Namely, at the location of Servite's quarters she has established Istituto Canal ai Servi (Istituto Canal – Marovich), which main task was re-education of women and girls.*

KEY WORDS: *Servite Order; church of Madonna dei Servi in Venice, Croatian Adriatic migrations, bishop Pacifico Bizza, nun Anna Maria Marović, ecclesiastical history.*